

УДК 159.9.072-355.33

О. С. Колесніченко, С. А. Горєлишев, Н. А. Каз'яніна

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Запропоновано комплексний підхід до визначення рівня психологічної готовності. Авторами наведено результати власного експериментального дослідження психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах.

Ключові слова: психологічна готовність, військовослужбовець, екстремальні умови, рівняння регресії, службово-бойова діяльність.

Постановка проблеми. Процес реформування внутрішніх військ (ВВ), приведення системи функціонування МВС у відповідність до сучасних концепцій побудови органів державної влади висувають високі вимоги до професійного рівня та особистісних якостей військовослужбовців внутрішніх військ МВС України. Підвищення складності виконуваних завдань, визнання особливої значущості правових, моральних засад у службово-бойовій діяльності особового складу потребує пошуку нових підходів до забезпечення високоєфективної підготовки військовослужбовців ВВ. Відповідно зростають роль і значення психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців. Аналіз діяльності підрозділів ВВ МВС України свідчить про наявність таких проблем у службово-бойовій підготовці цих підрозділів, що пов'язані з їх психологічною готовністю до виконання службово-бойових завдань (СБЗ).

Актуальність дослідження психологічної готовності до виконання СБЗ зумовлена ще й тим, що спецпідрозділи ВВ у період бойових дій зазнають відчутних психологічних втрат. Багато захворювань і травм виникають унаслідок підвищеного нервово-психічного перенапруження. Результатом нездатності військовослужбовців самостійно справитися із психотравмуючими подіями і негативними емоційними станами є такі несприятливі наслідки, як: алкоголізація, звільнення військовослужбовців зі спецпідрозділів ВВ, отримання ними інвалідності, суїцид.

На наш погляд, ці явища стають можливими внаслідок того, що і первинний психологічний

відбір військовослужбовців ВВ МВС України, і подальша психологічна підготовка формують готовність до службово-бойової діяльності (СБД) без урахування здатності долати наслідки екстремальних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми психологічної готовності військовослужбовців і співробітників спецпідрозділів до професійної діяльності знайшли відображення у працях В. Варварова, Д. Гандера, Г. Гнезділова, Ю. Гур'янова, М. Єщенка, С. Кандибовича [2], І. Котєнєва, П. Корчемного, Л. Китаєва-Смик, В. Круга, Л. Лаптева, І. Лебедеєва [4], В. Мельнікова, І. Носса, В. Помогайбіна, Т. Ратанової, В. Смірнова [5], О. Столяренка [6], С. Сьєдіна [1], С. Федотова, Г. Човдирової та інших авторів. Проблемою вивчення психологічної готовності в рамках професійної надійності займалися В. Бехтерев, Д. Гандер, В. Круг, К. Платонов та деякі інші дослідники. Питання мотиваційної сторони психологічної готовності активно розроблялися у працях К. Абульханової-Славської, Г. Гнезділова, Л. Железняка, Є. Клімова та інших науковців. Особливості вдосконалювання професійної майстерності як важливого чинника формування психологічної готовності розглядали такі психологи, як Ю. Гур'янов, Д. Дубяга, Л. Железняк, С. Кандибович, Л. Лаптев, М. Лисаков, І. Сиром'ятников. Оцінка готовності особистості до діяльності та професійного зростання вивчалася у працях: Т. Березиної, Д. Гандера, О. Деркача [3], І. Носса, Т. Ротанової та інших авторів. Проблемам подолання стресу в професійній

© О. С. Колесніченко, С. А. Горєлишев, Н. А. Каз'яніна

О. С. Колесніченко, С. А. Горєлишев, Н. А. Каз'яніна. Комплексний підхід до оцінювання психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності в екстремальних умовах

діяльності були присвячені дослідження В. Варварова, І. Котєнєва, І. Лебедева, В. Помогайбіна, О. Столярєнка, С. Федотова, Г. Човдирєвої та інших науковців.

Непогана теоретична розробленість проблеми психологічної готовності до професійної діяльності у військовій психології і водночас існуючі проблеми оцінювання і прогнозування психологічної готовності військовослужбовців ВВ МВС України до виконання службово-бойових завдань зумовлюють необхідність розгляду означеної проблеми.

Метою статті є прогнозування психологічної готовності військовослужбовців ВВ МВС України.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленої проблеми співробітниками науково-дослідного центру Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків) було створено комплексну методику у вигляді автоматизованого комп'ютерного психодіагностичного комплексу (АКПК) "Психологічна готовність", що спрямована на оцінювання і прогнозування психологічної готовності особистості фахівця екстремального виду діяльності. Комплекс є корисним інструментом, що сприяє підвищенню точності, оперативності й ефективності діагностичних заходів.

Прогноз психологічної готовності до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах здійснюється на кожного військовослужбовця окремо за допомогою наведеного нижче психодіагностичного алгоритму, сутність якого полягає у визначенні підсумкового значення регресійної функції.

Свою чергою, регресійний аналіз охоплює психологічні показники 8 тестів [Т. Елерс –

"Діагностика мотивації прагнення до успіху"; Є. Г. Ксєнофєнтова – "Локус контролю"; Ш. Річі та П. Мартін – "Мотиваційний профіль особистості"; М. С. Гуткін, Г. Ф. Міхальченко – "Вольєва регуляція особистості"; А. Г. Маклаков і С. В. Черм'янін – багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність"; "Короткий орієнтувальний тест", що є адаптацією тесту Вандерліка; В. Морєсанова – опитувальник ССП-98 (стиль саморегуляції поведінки); тест 16 PF Кеттелла]. Під час розрахунку норм сформованості психологічної готовності за допомогою рівнянь регресії враховуються психологічні особливості різних категорій військовослужбовців ВВ (таблиця).

Розроблено регресійне рівняння оцінювання психологічної готовності офіцерів ВВ МВС України до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах:

$$\begin{aligned} \text{Психологічна готовність} = & 27,473 - \\ & - 1,564 M8 + 0,963 M9 + 2,176 M11 + \\ & + 2,913 OAP + 5,698 MD - 4,121 B + \\ & + 2,003 E + 6,370 F + 2,861 G - 5,831 I - \\ & - 9,451 M - 1,726 N - 1,375 O - 2,082 Q_1 - \\ & - 4,566 Q_2 + 8,567 I_n - 2,675 PC + \\ & + 8,961 I_c - 6,627 I_3 - 4,628 \Gamma + \\ & + 4,504 MDU + 1,498 \Psi + 0,591 B + 0,225, \end{aligned}$$

де 27,473 – константа; M8 – потреба у впливовості і владі, прагнення керувати іншими (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M9 – потреба у різноманітності, перервах і стимуляції, прагнення уникати рутини (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M11 – потреба у самовдосконалюванні, зростанні і розвитку як особистості (методика Ш. Річі та П. Мартіна); OAP – особистісний адаптаційний

Норми сформованості психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах (бали)

Рівень психологічної готовності	Офіцери	Військовослужбовці військової служби за контрактом	Військовослужбовці строкової служби
Високий	343...256	343...211	343...241
Середній	255...225	210...180	240...215
Низький	224...0	179...0	214...0

потенціал (методика А. Г. Маклакова та С. В. Черм'яніна); MD – самооцінка (методика Кеттелла); В – інтелект (методика Кеттелла); Е – підпорядкованість-домінантність (методика Кеттелла); F – стриманість-експресивність (методика Кеттелла); G – низька нормативність поведінки-висока нормативність поведінки (методика Кеттелла); I – жорсткість-чутливість (методика Кеттелла); М – практичність-мрійливість (методика Кеттелла); N – прямолінійність-дипломатичність (методика Кеттелла); О – спокій-тривожність (методика Кеттелла); Q₁ – консерватизм-радикалізм (методика Кеттелла); Q₂ – конформізм-нонконформізм (методика Кеттелла); I_н – інтернальність у сфері невдач [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; ПС – професійно-соціальний аспект інтернальності [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; I_с – інтернальність у сфері сімейних стосунків [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; I_з – інтернальність у сфері здоров'я [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; Г – гнучкість (опитувальник В. Моросанової); МДУ – мотивація досягнення успіху (методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса); Ц – ціннісно-смилова організація особистості (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); В – загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); 0,225 – похибка прогнозування (не використовується у розрахунках психологічної готовності до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах).

Слід зазначити, що позитивний вклад у розвиток психологічної готовності офіцерів ВВ МВС України до службово-бойової діяльності вносять: хороші адаптаційні здібності, адекватна самооцінка, самостійність та наполегливість у досягненні мети, сформовані міжособистісні стосунки з родиною, висока мотивація до досягнення успіху, морально-етичні, особистісні цінності, високий рівень вольової організації особистості, прагнення уникати рутини у службовій діяльності,

потреба у самовдосконалюванні, розсудливість та обережність під час виконання поставлених завдань, відповідальність за власні невдачі. Негативний внесок обумовлений: потребою у впливовості та владі, вузькістю інтелектуальних інтересів, надмірною чутливістю та мрійливістю, емоційністю та недисциплінованістю, високим рівнем особистісної тривожності, сумнівами щодо нових ідей та принципів, залежністю від вимог та думок групи, недостатнім розвитком навичок забезпечення процесу службової діяльності та регуляторної гнучкості й інтернальності у сфері здоров'я.

На основі отриманих психодіагностичних даних офіцер ВВ МВС України з високим рівнем сформованості психологічної готовності до СБД характеризується як: самостійний у діях і мисленні, що чітко усвідомлює завдання та цілі діяльності, комунікативно-компетентний фахівець, який має високу працездатність, прагне до самовдосконалювання за вибраною професією, сміливий, вольовий, що усвідомлює сенс життя взагалі та конкретної діяльності зокрема.

Для прогнозування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до СБД в екстремальних умовах було створено таке рівняння регресії:

$$\begin{aligned} \text{Психологічна готовність} = & 489,011 - \\ & - 0,192 M5 - 0,982 M6 - 0,388 M7 + \\ & + 1,364 M8 + 0,431 M10 - 0,489 A - \\ & - 9,331 E - 6,771 F + 0,689 G + 2,704 L - \\ & - 1,179 N - 3,872 Q_1 + 4,784 Q_3 + \\ & + 2,288 C_{сзв} + 2,080 MK - 3,326 П_л - \\ & - 4,454 П_р - 6,988 O_p + 4,537 МДУ - \\ & - 2,247 I_{н} - 0,557 B + 0,263, \end{aligned}$$

де 489,011 – константа; M5 – потреба формувати і підтримувати довгострокові, стабільні взаємини, що припускає значний ступінь близькості взаємин, довірливості (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M6 – потреба у завоюванні визнання з боку інших людей, у тому, щоб оточення цінувало заслуги, досягнення й успіхи індивідууму (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M7 – потреба ставити для себе сміливі, складні цілі і досягати їх (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M8 – потреба

у впливовості і владі, прагнення керувати іншими (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M10 – потреба бути креативним, думаючим працівником, відкритим для нових ідей (методика Ш. Річі та П. Мартіна); А – замкнутість-товариськість (методика Кеттелла); F – стриманість-експресивність (методика Кеттелла); E – підпорядкованість-домінантність (методика Кеттелла); G – низька нормативність поведінки–висока нормативність поведінки (методика Кеттелла); L– жорсткість-чутливість (методика Кеттелла); N – прямолінійність-дипломатичність (методика Кеттелла); Q₁ – консерватизм-радикалізм (методика Кеттелла); Q₃ – низький самоконтроль–високий самоконтроль (методика Кеттелла); C_{сзв} – схильність до самозвинувачення [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонові)]; МК – компетентність у сфері міжособистісних стосунків [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонові)]; П_л – планування (опитувальник В. Моросанові); О_р – оцінювання результатів (опитувальник В. Моросанові); МДУ – мотивація досягнення успіху (методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса); I_п – інтегральний показник загальних розумових здібностей (тест Вандерліка); В – загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); 0,263 – похибка прогнозування (не використовується у розрахунках психологічної готовності до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах).

Позитивний вклад у розрахунок психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом вносять: чутливість, високий самоконтроль, нормативність поведінки, компетентність у сфері міжособистісних відносин, висока вольова організація, потреба у впливовості і владі, потреба бути креативним, думаючим військовослужбовцем, відкритим для нових ідей. Негативний внесок чинять: недовіра, експресивність, доміантність, радикалізм, потреба у завоюванні визнання з боку інших

людей, недостатній професійний досвід у вирішенні складних службових завдань, вузькість інтелектуальних інтересів.

Військовослужбовцеві військової служби за контрактом з високим рівнем сформованості психологічної готовності до СБД притаманні: стійкість і чіткість службової спрямованості на свідоме і добросовісне виконання наказів у процесі СБД, моральна нормативність поведінки, висока потреба у подоланні труднощів і досягненні поставленої мети, емоційно-позитивне усвідомлене ставлення до виконання службово-бойового завдання у небезпечній для життя обстановці, високий рівень поведінкової регуляції, здатність побудувати процес спілкування, вміння встановити психологічний контакт, дати раду власним почуттям, поставити перед собою цілі та завдання, ефективно їх реалізувати й отримати емоційне задоволення від процесу та результату діяльності.

Проведений регресійний аналіз дозволив скласти рівняння регресії для оцінки психологічної готовності військовослужбовців строкової служби до СБД в екстремальних умовах:

$$\begin{aligned} \text{Психологічна готовність} = & 106,720 + \\ & + 2,249 M8 - 0,262 M9 - 1,004 M11 + \\ & + 0,134 M12 - 3,487 OAP + 8,056 MN + \\ & + 5,685 C - 5,567 G - 5,696 I - 1,477 M - \\ & - 6,3646 Q_2 - 3,628 Q_3 + 7,365 C_{сзв} + \\ & + 2,174 I_3 + 3,828 ДТ + 6,419 П_л - 5,765 M - \\ & - 15,021 O_p + 6,507 I_п + 1,251 Ц - 1,956 C + \\ & + 0,258 C_m + 2,704 B + 0,025, \end{aligned}$$

де 106,720 – константа; M8 – потреба у впливовості і владі, прагнення керувати іншими (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M9 – потреба у розмаїтті, перервах і стимуляції, прагнення уникати рутини (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M11 – потреба у самовдосконалюванні, зростанні і розвитку як особистості (методика Ш. Річі та П. Мартіна); M12 – потреба у цікавій, суспільно корисній праці (методика Ш. Річі та П. Мартіна); OAP – особистісний адаптаційний потенціал (методика А. Г. Маклакова та

С. В. Черм'яніна); МН – моральна нормативність (методика А. Г. Маклакова та С. В. Черм'яніна); С – емоційна нестабільність–емоційна стабільність (методика Кеттелла); G – низька нормативність поведінки–висока нормативність поведінки (методика Кеттелла); I – жорсткість–чутливість (методика Кеттелла); М – практичність–мрійливість (методика Кеттелла); Q₂ – конформізм–нонконформізм (методика Кеттелла); Q₃ – низький самоконтроль–високий самоконтроль (методика Кеттелла); С_{сзв} – схильність до самозвинувачень [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; I₃ – інтернальність у сфері здоров'я [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; ДТ – готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів [методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової)]; Пл – планування (опитувальник В. Моросанової); М – моделювання (опитувальник В. Моросанової); О_р – оцінювання результатів (опитувальник В. Моросанової); I_п – інтегральний показник загальних розумових здібностей (тест Вандерліка); Ц – ціннісно-смілова організація особистості (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); С – самовладання (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); См – самостійність (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); В – загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості (методика М. С. Гуткіна, Г. Ф. Міхальченко); 0,025 – похибка прогнозування (не використовується у розрахунках психологічної готовності до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах).

Позитивний вклад у розвиток психологічної готовності військовослужбовців строкової служби вносять: потреба у впливовості і владі, прагнення керувати іншими – показник конкурентної напористості, потреба у цікавій, суспільно корисній праці, моральність, емоційна стабільність, інтернальність у сфері здоров'я, готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів, планування, розумові здібності, вольова організація особистості. Негативний внесок чинять: низька

нормативність поведінки, мрійливість, низький самоконтроль, ригідність та мрійливість.

Військовослужбовцеві строкової служби з високим рівнем сформованості психологічної готовності до службово-бойової діяльності як особистості притаманні: моральна нормативність поведінки, висока потреба до подолання труднощів і досягнення поставленої мети, емоційно-позитивне усвідомлене ставлення до виконання службово-бойового завдання у небезпечній для життя обстановці, високий рівень поведінкової регуляції, високе розвинене вміння мобілізувати себе у складній ситуації, здатність зосередити сили на виконанні поставленого завдання, висока наполегливість, сміливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість у подоланні виниклих труднощів, самовладання.

Автоматизація цього процесу дозволяє оперативніше проводити психологічне тестування військовослужбовців, які залучаються до виконання СБЗ в екстремальних умовах. Прогнозування рівня психологічної готовності до виконання СБЗ кожним військовослужбовцем за допомогою рівнянь регресії, які закладені в АКПК “Психологічна готовність”, дозволяє психологу приймати рішення про доцільність залучення обстежуваного військовослужбовця до виконання завдань в умовах підвищеного ризику.

Висновки

Важливим моментом здійснення ефективного психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців внутрішніх військ є моніторинг психологічної готовності особистості. Узагальнення результатів оцінювання компонентів психологічної готовності до службово-бойової діяльності у військовослужбовців ВВ дає змогу завдяки створеним рівнянням регресії спрогнозувати рівень психологічної готовності офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби. Своєю чергою, своєчасна діагностика й ефективне формування комплексу визначених психологічних якостей військовослужбовцям внутрішніх військ дає

можливість ефективно діяти в екстремальних умовах.

Список використаних джерел

1. Абдурахманов, Р. А. Психологические последствия воздействия боевой обстановки [Текст] / Р. А. Абдурахманов, С. И. Съедин. – М. : Наука, 1992. – 185 с.
2. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект [Текст] / М. И. Виноградова, М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск : БГУ, 1998. – 148 с.
3. Деркач, А. А. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях [Текст] / А. А. Деркач, С. Гремлинг, С. Ауэрбах. – М. : РАГС, 1998. – 223 с.
4. Лебедев, В. И. Экстремальная психология [Текст] / В. И. Лебедев. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 431 с.
5. Смирнов, А. А. О психологической подготовке к труду [Текст] / А. А. Смирнов // Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1987. – Т. 1. – 229 с.
6. Столяренко, А. М. Экстремальная психопедагогика [Текст] : учеб. пособие для ВУЗов / А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 288–293.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор І. О. Кириченко, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків, Україна